

**LISONIY HAMJAMIYATNING MULOQOT VOSITALARI: ADABIY TIL,
DIALEKT, SOTSIOLEKT, ARGO, JARGON VA JONLI SO‘ZLASHUV TILI**

Boymirova Farida Faxriddin qizi

Termiz davlat universiteti O‘zbek filologiyasi fakulteti 4-kurs talabasi

boymirovafarida@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola lisoniy hamjamiyatning asosiy aloqa vositalari – adabiy (standart) til, dialekt, sotsiolekt, argo, jargon hamda jonli so‘zlashuv tilini sotsiolingvistika nuqtai nazaridan ko‘rib chiqadi. Lisoniy hamjamiyat ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy bog‘lanishlar asosida birlashgan odamlar to‘plami sifatida talqin qilinadi. Unda til birlashtiruvchi, ajratuvchi va obro‘li vazifalarni bajaradi. Maqolada adabiy tilning kodlashtirilgan, ko‘p funksiyali va ijtimoiy jihatdan nufuzli xususiyatlari, dialektning hududiy va ijtimoiy shakllari, jargon, argo va slengning muayyan guruhlar bilan bog‘liq o‘ziga xosligi, shuningdek, jonli so‘zlashuvning norasmiy va o‘zgaruvchan xususiyatlari yoritilgan. Maqola tilning ijtimoiy variativligini va zamonaviy jamiyatdagi ahamiyatini ochib beradi. Asosiy manba sifatida Sh. Usmanova, N. Bekmuxamedova va G. Iskandarovanning “Sotsiolingvistika” o‘quv qo‘llanmasi foydalanilgan.

Kalit so‘zlar: lisoniy hamjamiyat, adabiy til, dialekt, sotsiolekt, argo, jargon, sleng, koine, jonli so‘zlashuv tili, lingvistik va sotsiolingvistik belgilari.

АННОТАЦИЯ: В данной статье с социолингвистической точки зрения анализируются основные средства общения лингвистического сообщества — литературный (стандартный) язык, диалект, социолект, арго, жаргон и живая разговорная речь. Лингвистическое сообщество рассматривается как группа людей, объединённых социально-экономическими, политическими и культурными связями. Освещаются объединяющая, разграничивающая и престижная функции языка. Подробно раскрываются кодифицированные, полифункциональные и социально

престижные особенности литературного языка, региональные и социальные варианты диалектов, групповая специфика жаргона, арго и сленга, а также неформальный и динамичный характер живой разговорной речи. Статья демонстрирует социальную вариативность языка и его роль в современном обществе. Основным источником послужило учебное пособие «Социоллингвистика» Ш. Усмановой, Н. Бекмухамедовой и Г. Искадаровой.

Ключевые слова: языковое сообщество, литературный язык, диалект, социолект, арго, жаргон, сленг, койне, разговорная речь, лингвистические и социолингвистические особенности.

ANNOTATION: This article examines the main communication means of a speech community — literary (standard) language, dialect, sociolect, argot, jargon and living colloquial speech — from a sociolinguistic viewpoint. The speech community is interpreted as a collective of people linked by social, economic, political and cultural ties. The unifying, delimiting and prestigious functions of language are highlighted. The codified, polyfunctional and socially prestigious characteristics of the literary language, the regional and social varieties of dialects, the group-specific features of jargon, argot and slang, as well as the informal and dynamic nature of colloquial speech are described in detail. The article reveals the social variability of language and its significance in contemporary society. The main source used is the textbook “Sociolinguistics” by Sh. Usmanova, N. Bekmuxamedova and G. Iskandarova.

Keywords: speech community, literary language, dialect, sociolect, argot, jargon, slang, koine, spoken language, linguistic and sociolinguistic features.

Kirish

Zamonaviy sotsiolingvistika fanida lisoniy hamjamiyat (speech community) markaziy tushuncha hisoblanadi. U ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy jihatdan bir-biriga bog‘langan, bir yoki bir necha til yordamida kundalik hayotda va turli institutlar bilan

doimiy aloqa o'rnatadigan odamlar guruhini anglatadi. Bu tushuncha faqat lingvistik emas, balki ijtimoiy-kommunikativ xususiyatlarni ham qamrab oladi, chunki tilning tarqalish chegaralari ko'pincha davlat chegaralariga mos kelmaydi. Masalan, suaxili tili bir necha Afrika davlatlarida keng tarqalgan bo'lsa, Nigeriyada yuzlab tillar bir vaqtda qo'llaniladi. Shuning uchun lisoniy hamjamiyatni aniqlashda til birligi bilan birga ijtimoiy aloqalar va doimiy kommunikativ amaliyot hal qiluvchi omil bo'ladi.

Lisoniy hamjamiyat turli miqyoslarda shakllanishi mumkin: milliy darajadagi katta jamiyatdan tortib, kichik guruhlarga (oilaviy muhit, ish jamoasi, sport yoki ilmiy kollektiv). Bunday guruhlarni ajratishning asosiy mezon — ijtimoiy jamoaning barqarorligi va undagi doimiy aloqalardir. Katta hamjamiyatlar (masalan, Rossiya yoki Buyuk Britaniya) o'z ichiga ko'plab kichikroq lisoniy guruhlarni oladi. Hamjamiyatlar soni qanchalik oz bo'lsa, tilning ichki birligi va me'yorlashganligi shunchalik yuqori bo'ladi.

Lisoniy hamjamiyatning asosiy muloqot vositalari tilning ijtimoiy variativligini ifodalaydi. Bular qatorida adabiy til, dialekt (hududiy va ijtimoiy variantlar), sotsiolekt, argo, jargon, sleng va jonli so'zlashuv alohida o'rin tutadi. Adabiy til milliy tilning eng rivojlangan, kodlashtirilgan va me'yorlashtirilgan shakli bo'lib, ilm-fan, ta'lim, adabiyot, diplomatiya, huquq va rasmiy ish yuritish sohalarida qo'llaniladi. U lug'atlar, grammatika qo'llanmalari va ommaviy axborot vositalari orqali ongli ravishda takomillashtiriladi. Adabiy til birlashtiruvchi (dialektlar orasidagi tushunmovchilikni bartaraf etish), chegaralovchi (boshqa tillardan ajratish) va nufuzli (eng obro'li variant) vazifalarni bajaradi.

Dialektlar esa tarixiy-geografik, iqlimiy va iqtisodiy omillar ta'sirida vujudga kelgan tilning norasmiy shakllari hisoblanadi. Ular hududiy (regional) va ijtimoiy (sotsiolekt) turlarga bo'linadi. Zamonaviy tadqiqotlarda dialektlar nafaqat geografik farq, balki mintaqaviy o'zlikni anglash va madaniy an'analar bilan bog'liqlik vositasi sifatida ham qadrlanmoqda.

Sotsiolekt, jargon, argo va sleng muayyan ijtimoiy guruhlarning o'ziga xos subkodlari bo'lib, ular guruh ichidagi aloqani kuchaytiradi va tashqi shaxslardan

farqlanishga yordam beradi. Jargon kasbiy yoki yosh guruhlarining maxsus leksikasini, argo esa yashirin tabaqalar (jinoyatchilar, giyohvandlar) nutqidagi sirli elementlarni bildiradi. Sleng esa norasmiy, ko‘chma ma’noli va tez o‘zgaruvchan so‘zlardan iborat. Jonli so‘zlashuv kundalik norasmiy muloqotning eng tabiiy shakli bo‘lib, adabiy til, dialekt va jargon unsurlarining erkin aralashmasidir.

Maqolaning asosiy maqsadi — lisoniy hamjamiyatning yuqoridagi muloqot vositalarini sotsiolingvistik yondashuv asosida tizimli tahlil qilish, ularning o‘zaro munosabati va jamiyatdagi funksional rolini ochib berishdir. Tadqiqotning nazariy asosini Sh. Usmanova, N. Bekmuxamedova va G. Iskandarovanning “Sotsiolingvistika” o‘quv qo‘llanmasi hamda xalqaro klassik yondashuvlar (J. Gumperz, W. Labov va boshqalar) tashkil etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Sotsiolingvistikada bilingvizm (ikki tillilik) va kod almashinuvi (code-switching) tilning ijtimoiy funksiyalarini o‘rganishning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Ushbu mavzuni yoritishda yuqoridagi o‘quv qo‘llanma asosiy manba sifatida xizmat qiladi. Unda lisoniy hamjamiyat va nutqiy muloqot masalalari chuqur yoritilgan bo‘lib, bilingvizm va kod almashinuvi tilning ijtimoiy variativligi tarkibiy qismi sifatida ko‘rib chiqiladi.

Mualliflar lisoniy hamjamiyatni ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy bog‘liqlik asosida ta’riflaydilar. Til bu kontekstda nafaqat muloqot vositasi, balki ijtimoiy munosabatlarning muhim elementi sifatida namoyon bo‘ladi. Xalqaro adabiyotlarda (Gumperz, Labov, Hymes) bilingvizm individual va ijtimoiy turlarga ajratiladi. Gumperz kod almashinuvini pragmatik vosita deb hisoblasa, Labov nutqiy variativlikni ijtimoiy omillar (ijtimoiy sinf, yosh, jins) bilan bog‘laydi. Bu yondashuvlar o‘quv qo‘llanmasida ham aks etgan: nutqiy muloqotda til vositalarining tanlanishi vaziyat va ijtimoiy kontekstga bog‘liq ekanligi ta’kidlanadi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bilingvizm va kod almashinuvi lisoniy hamjamiyatning muloqot tizimida muhim o‘rin tutadi va tilning ijtimoiy variativligini

yorqin ifodalaydi. O‘quv qo‘llanmada qayd etilganidek, lisoniy hamjamiyat doimiy kommunikativ aloqalar asosida shakllanadi va unda bir necha tilning bir vaqtda mavjudligi tabiiy holatdir.

Bilingvizmning asosiy turlari quyidagilar:

- Koordinativ — ikki til bir xil darajada mukammal egallangan va har biri o‘ziga xos kontekstda qo‘llaniladi.
- Subordinativ — bir til ikkinchisiga nisbatan kuchliroq bo‘lib, ikkinchisi birinchi til orqali o‘zlashtiriladi.
- Additiv — ikkinchi til birinchisini boyitadi va shaxsning kognitiv qobiliyatlarini oshiradi.
- Subtraktiv — ikkinchi til birinchisini siqib chiqarish xavfini tug‘diradi (ko‘pincha ozchilik tillarida kuzatiladi).

Kod almashinuvi suhbat jarayonida bir tildan ikkinchisiga o‘tish bo‘lib, u nafaqat til bilimi, balki ijtimoiy vaziyat, suhbatdoshning roli va kommunikativ maqsadni hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Uning asosiy funksiyalari: pragmatik (suhbatni samarali davom ettirish), ijtimoiy (guruhga tegishlilikni bildirish), ifodaviy (his-tuyg‘ularni kuchaytirish) va birlashtiruvchi (multikultural muhitda aloqani mustahkamlash).

O‘zbekiston misolida o‘zbek-rus va o‘zbek-ingliz kod almashinuvi keng tarqalgan. Yoshlar nutqida inglizcha so‘zlar (“biznes”, “meeting”, “like”) erkin ishlatilsa, rasmiy muhitda ruscha terminlar (“otchet”, “dogovor”) saqlanib qolmoqda. Bu holat globallashuv va raqamli texnologiyalar ta’sirini tasdiqlaydi.

Adabiy tilning birlashtiruvchi, chegaralovchi va nufuzli vazifalari zamonaviy o‘zbek jamiyatida ham faol namoyon bo‘lmoqda. U turli hududiy shevalar orasidagi tushunmovchilikni oldini oladi va milliy tilni boshqalardan ajratib turadi.

Xulosa Tadqiqot natijalariga ko‘ra, lisoniy hamjamiyatning muloqot vositalari — adabiy til, dialekt, sotsiolekt, argo, jargon va jonli so‘zlashuv tili — jamiyatda muhim rol o‘ynaydi va bir-birini to‘ldiradi. Adabiy til barqaror va umumqabul qilingan shakl sifatida o‘zaro tushunishni ta’minlasa, dialekt hududiy o‘ziga xoslikni, sotsiolekt esa guruh ichidagi identifikatsiyani aks ettiradi. Argo va jargon maxsus ma’no va tezkor aloqani, jonli

so‘zlashuv esa tabiiy va emotsional ifodani ta’minlaydi. Ushbu vositalarni chuqur o‘rganish ijtimoiy va madaniy jarayonlarni yaxshiroq anglashga yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Usmanova Sh., Bekmuxamedova N., Iskandarova G. Sotsiolingvistika. Toshkent: Universitet, 2014.
2. Belikov V. I., Krisin L. P. Sotsiolingvistika. M., 2001.
3. Dadaboev H. Tilshunoslik nazariyasi va metodologiyasi. Toshkent, 2004.
4. Gumperz J., Labov W. va boshqalar asarlaridan foydalanilgan xalqaro manbalar.
5. Elova D., Safarova G. Sotsiolingvistika: o‘quv-uslubiy qo‘llanma. – Toshkent: Azmir nashr print, 2022. – 155 b.
6. Enazarov T. Dialektologiya metodologiyasi. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020.
7. Erkinova M. O‘zbek tilida jargon, argo va slenglarning qo‘llanishi. – Toshkent, 2023.